

Аширова Анар Тишибаевна
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті ф.ғ.к., доценті,
Алматы, Қазақстан
e-mail: anara_314@mail.ru

Қазақ тілін оқытудың инновациялық әдістері

Аннотация. Мақала қазақ тілін оқытудың жаңа инновациялық әдістерін талдауға арналған. Қазіргі білім беру кеңістігінде қандай да бір мамандықтың лексикалық жүйесіндегі термин сөздерді меңгеру оңай емес. Мамандар өздерінің кәсіби ортасында көптеген өзге тілдерден енген сөздермен қатар, олардың қазақ тіліндегі баламаларымен, аудармасымен түрлі ақпарат көздері арқылы танысып отырады. Өзге аудиторияда мамандыққа бағыттап оқыту барысында қазақша сөйлей білуге қажет керекті лексиканы талапқа сай дұрыс таңдап алу қажет. Бүгінгі күні студенттерді ауызекі сөйлеуді меңгертумен қатар кәсіби тілді де үйрету жүзеге асырылуда.

Қазіргі тілді оқыту әдістемесінде құрылымдық грамматикамен қатар, өзге де үйренушінің қызығушылығын арттыратын тәсілдердің қолданылып жүргендігі белгілі. Расында да тілді үйрету тілдің грамматикалық құрылымын түсіндірумен шектелмейді. Әсіресе, ауызекі сөйлеу тіліне үйретуде сөйлеуде қолданылатын сөздер мен сөз тіркестерін, олардың қолданысын үлгі ретінде бере отырып оқытудың тиімді екендігі тілді оқытудың әлемдік тәжірибесінде белгілі болып отыр. Сондықтан қазақ тілін оқытуда осы сияқты тәсілдерді анықтап оларды оқу барысында пайдаланудың қажеті бар. Оның үстіне, қазақ тілін үйренуге деген қажеттіліктің қазіргі деңгейінде еш болмаса ауызекі сөйлеу тіліне үйретуге қажетті оқыту әдістемесіндегі кейбір мәселелерге, тиімді тәсілдерге тоқталып оларды пайдалану жолдарын түсіндіргенді жөн көрдік.

Қазақ тілін меңгерту барысында тек мамандық бойынша ғылыми әдебиеттерді, ғылыми-көпшілік қоғамдық сипаттағы газет, журнал беттеріндегі мақалаларды оқи алу дағдысын қалыптастырып, жетілдіру емес, сонымен қатар тұрмыстық, саяси-қоғамдық және кәсіптік тақырыптар бойынша сұхбаттарға қатыса алу дағдысын қалыптастыру да бүгінгі алға қойған міндеттеріміздің бірі. Студент өз ойын дұрыс жеткізе білуі керек.

Қазіргі таңда қазақ тілін басқа ұлт өкілдеріне оқытуда студенттерді болашақ мамандықтарына бағыттап оқыту жан-жақты іске асырыла бастады. Осыған байланысты Ф.Оразбаева, З.Күзекова, Г.Қарақұсова, К.Сариева, Г.Алдамбергенова Ш.Құрманбаева, Р.Шаханова, А.Сыбанбаева, А.Жұмағұлова, К.Аухадиева, Ә.Уәбиева, М.Жорақбаева, А.Мұратбекованың еңбектері жарық көрді.

Бұл ғылыми-әдістемелік еңбектерді қарастырылған мәселе – оқылым, тыңдалым, жазылым, айтылым, тілдесім әрекеттері арқылы тіл үйренушілерге қазақ тілін коммуникативтік тұрғыдан меңгерту; сауатты жаза білу; кәсіби тілдесімді еркін түрде жүзеге асыру. Аталған жұмыстарға тілші ғалым

Ф.Оразбаеваның «Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі» атты еңбегіндегі теориялық тұжырымдар мен басты қағидалар арқау болған. Ғалымның кәсіби тілдесім жөнінде мынадай пікірін келтіру орынды: «Кәсіби тілдесім – тіл үйренушілерге белгілі бір мамандықтың саласына байланысты сөйлесудің үлгілерін, мамандыққа қатысты сөздерді, тілдік қолданыстарды, терминдерді үйрету. Адамдардың бір-бірімен қандай мақсатпен, қалай сөйлесуіне байланысты тілдесім түрліше болады: ресми, бейресми, қалыптасқан тілдесім және т.б.» [1, 121 б.].

Қазіргі білім беру кеңістігінде қандай да бір мамандықтың лексикалық жүйесіндегі термин сөздерді меңгеру оңай емес. Мамандар өздерінің кәсіби ортасында көптеген өзге тілдерден енген сөздермен қатар, олардың қазақ тіліндегі баламаларымен, аудармасымен түрлі ақпарат көздері арқылы (кітаптар, журналдар, интернет т.б.) танысып отырады.

Алайда, егер сұхбат құрушылар әртүрлі ұлт өкілдері болса, онда ғылыми, кәсіби ақпараттарды қабылдау және жеткізулері қиындайды. Сонда терминологиялық бірліктердің екінші тілге аударылу мәселесі шығады.

Сондықтан тілдік емес ЖОО-на арналған қазақ тілі бойынша бағдарламада студенттердің мамандық бойынша терминологияны және ғылыми әдебиеттерді өз тілдеріне аудару талап етеді.

Ғылыми стильде ғылыми терминдердің мол қолданылатындығы, сөйлемнің анық, түсінікті болуы ғылыми жазбалардың стильдік белгілері болса, мұнда да жалпы тілдің ортақ нормаларымен қатар ғылыми стильдің стилистикалық нормалары тұрақтанады. Стилистикалық норма ғылыми стильдің стилистикалық категорияларынан түзіледі.

Ғылыми стильде нормадан тыс тұратын сөздер қолданылмайды, морфологиялық тұлғалардың да жалпы тілдік грамматикалық варианттары жұмсалады. Сөйлем құрылысы да тілдік норманың қатаң тәртібін сақтайды. Сөздердің дәл мағыналарын жұмсау басымдық танытады, баяндау барысында синтаксистік нормалардың жалпы әдеби нормадағы варианттарына жол беріледі. Бұл стильде ғылыми терминдердің, оның ішінде мамандық терминдерінің қоланылуы ғылыми мәтіннің стильдік белгісі әрі стилистикалық нормасы болып табылады.

Терминология – кәсіби қарым-қатынас аясында қызмет ететін ғылым мен техниканың түрлі саласындағы терминдер жиынтығы. Ғылыми стильдің негізгі сөздік қоры – терминдер. Ғылыми мәнмәтінде қызмет ете отырып, терминдер басқа сөздермен күрделі мағыналық синтаксистік қатынасқа түседі.

Өзге аудиторияда мамандыққа бағыттап оқыту барысында қазақша сөйлей білуге қажет керекті лексиканы талапқа сай дұрыс таңдап алу қажет. Бүгінгі күні студенттерді ауызекі сөйлеуді меңгертумен қатар кәсіби тілді де үйрету жүзеге асырылуда.

Тілді меңгертудегі маңызды ақпараттық бірлік – мәтін екені белгілі. Г. Т. Алдамбергенова “Кәсіптік мектептердің орыс бөлімі оқушыларының қазақша сөйлеу тілін құрылысшы мамандығына сәйкес мәтіндер арқылы дамыту” деген тақырыпта кандидаттық диссертациясында мәтін арқылы тілді оқыту төмендегі міндеттердің жүзеге асуына көмегін тигізеді:

- тұрмыста, өндірісте, әлеуметтік ортада қазақша тілдік қатынасты игеру;
- қазақ тілінде мәдени-ресми, кәсіби қатынасқа дайындық;
- өз мамандығы бойынша сұрақтарға жауап бере білу, осы тақырып төңірегінде ойын айта білу дағдыларын меңгерту;
- кәсіби бағыттағы қарым-қатынастық мәтіндерді аудармасыз түсінуге ұмтылу;
- оқушылардың сөздік қорын молайтуда аударма, түсіндірме және кәсіби сөздіктерді пайдалана білу;
- қазақша ойлауға, қазақша сөйлеу әуезділігіне жету, үлгісіз, жетексіз өз бетінше сөйлеуге, жазуға дағдылану, игеру [2,77].

«Мәтінді сұрыптағанда мынадай факторлардың кешенді жүйесін ескерген жөн: студенттердің мамандығы бойынша актив сөздер мен түсіндірме терминдердің ауқымы; лексика-грамматикалық материалдың ерекшелігін қамтамасыз ету; мәтіннің қиындық деңгейін анықтау критерийі; мәтіннің семантикалық моделін құру мүмкіндігі; мәтінде ойлау-танымдық мәннің болуы; контекстік көркемдік пен жанрлық шектеулік; тақырыптық принцип; мәтіннің композициялық-мәндік құрылымы мен стилі» [3, 18].

Р.А. Шаханова мәтінді сұрыптауға үш түрлі шарт қояды:

1. мәтіннің лингвистикалық мақсатқа;
2. мазмұнының танымдық-педагогикалық ұстамға;
3. әдістемелік нысанаға сәйкес болуы керек [4, 111].

Сондай –ақ Р.А. Шаханованың зерттеуінде қазақ тілін мамандыққа қатысты үйретудегі мәтіннің маңызды рөлі дәлелденіп, мәтіннің тілдік жүйесі айқындалған. Ғалымның айтуынша, мамандыққа қатысты мәтіндерді іріктеу ұстанымдары дұрыс сөйлеуді жетілдіруге қызмет ету үшін:

1. мазмұндық және тақырыптық тартымдылығымен ерекшеленуі керек;
2. тіл үйренушілердің өз бетімен жұмыс істеуіне ынталандырылуы;
3. қатысымдық (коммуникативтік) қасиеті басым болуы керек;
4. мамандыққа байланысты ғылыми мәтіндер студенттерде қажеттілік сезімін туғызып, білім беруде студенттердің сенімін күшейтетін болуы қажет [5, 204].

Ғылыми мәтінді мақсатты түрде мәтін алды, мәтіндік және мәтіннен кейінгі кезеңге бөлуге болады. Кәсіби мәтінмен жұмыстың мақсаты: мәтін ішіндегі мамандыққа қатысты терминдердің мағынасын түсіндіріп, меңгерту арқылы студенттердің кәсіби сөз қорларын молайту, мәтін мазмұнын дұрыс түсінуге машықтандыру.

Кәсіби мәтінмен жұмыстың тиімділігі: студенттер мамандығына сәйкес терминдермен, кәсіби ұғымдармен жұмыс істеуге үйренеді, мәтіннің мазмұнын өз сөзімен айтуға дағдыланады, мамандыққа байланысты ой-пікірін қазақша еркін жеткізуге үйренеді.

Сабақ барысында мәтінмен жұмыстың алдындағы жаттығуларды орындау арқылы студенттер оның мазмұнын түсінуге дайындалады. Берілген сөздермен сөз тіркестерін, сөйлем құрастыру арқылы олар өз кәсібіне сай белгілі бір ойды байланыстырып айту, жаза білуге үйренеді, мәтін мазмұнын түсінуге мүмкіндік

алады. Мәтіналды жұмысы жаңа сөзді тыңдатып, қайталату, сосын мағынасын түсіндіруден, оның баламасын көрсетіп, синоним, антонимдер арқылы мағынасына сипаттама беру, аудару, олармен сөз тіркесін, сөйлем құрастыру дағдысын қалыптастыру бағытында жүргізілсе, енді кәсіби мәтінмен жұмыс жасау кезеңі мәтінді тыңдату, тыңдағанын оқытудан басталады.

Мәтін алды кезеңде жаңа термин сөздер беріліп, олардың мағынасы, жазылуы, түсінігі анықталады. Мәтінмен жұмыс алдындағы кезең оқытушының басшылығымен жүргізіледі. Мұнда алдын-ала мәтінде кездесетін сөздер, сөз тіркестері іріктеліп алынып, түрлі тапсырмалар, коммуникативтік, грамматикалық жаттығулар жүйелі түрде беріледі. Бұл үйренушінің алдағы оқытылатын мәтінді қиналмай түсінуіне дайындық болмақ.

Мамандыққа қатысты терминді қабылдау, әрі қарай қолдану студенттер үшін оңай емес. Ал термин халықаралық термин болса, студент үшін жеңіл болады. Алайда барлық терминдер сол күйінде емес, оларға түрлі қазақ тілінің жұрнақтары жалғану арқылы жасалады. *Автоматтандыру, механикаландыру, технологиялық, техникалық т.б.*

Мәтінді оқыту. Мәтінді оқыту кезінде тек термин сөздерді жалаң түрде, мәтіндегі сөздерден бөлек қарамау керек. Жалпы ғылыми мәтіннің ерекшелігін сипаттайтын етістіктерді, дайын құрылғылар туралы да айтып өткен жөн. Мәтінмен жұмыс кезеңінде мәтінді оқу, мазмұнын түсіндіру, мәтін бойынша сұраққа жауап беру, жоспар жасату, бірнеше бөлімдерге бөлдіру, қорытынды жасату, т.с.с. Бұл жерде үйренушінің мәтінді түсініп, мәнерлеп оқуына, оқу жылдамдығына көңіл бөлінеді. Аталмыш тәсіл үйренушінің осы тақырып бойынша сөздік қорын дамытып, сұрақ қоюға және оның шешімін табу үшін ойын жетілдіріп, өз пікірін еркін айтуға төселдіреді.

Оқылым тұрғысынан мәтінмен жұмыс студенттің оқу техникасын одан әрі жетілдіруге, мәтінді түсініп оқу, талдау дағдылары жетілдіруге, мәтінмен өз бетімен жұмыс жасау іскерлігіне машықтандыруға бағытталды. Айтылым тұрғысында негізгі мақсат студенттердің кәсіби мәтін мазмұнын өз сөзімен жеткізу дағдысы мен іскерлігіне машықтандырудан тұрады. Жазылым тұрғысында студенттердің жазылым техникасын жақсарту, орфографияның негізгі ережелерін меңгерту; сөйлемдерді дұрыс құру, қарапайым мәтін құрастыру іскерлігін қалыптастыру жұмыстары жүргізіледі.

Тілдесім бойынша студенттер мәтін мазмұны бойынша ұсынылған жағдаяттардың біріне мамандығы жайында әңгемелеу, сұхбат құру дағдысын қалыптастыруға бағытталған жұмыстарды орындайды.

Ғылыми стильдегі сөйлемдерді тиянақтайтын баяндауыш формасы көбіне ауыспалы осы шақта тұрады:

- *жұмсауды көздейді,*
- *жағдайды тугызады,*
- *шешіп отырады,*
- *қадағалайды.*

Мәтіннен кейінгі кезеңде терминдерді тақырып бойынша бекітеміз. Бұл процесс түрлі жаттығуларға құрылады.

1. Терминдерді аудару.

Түрлі ойындар арқылы: анограмма.

Сұрақ-жауап арқылы.

Тест таспырмалары арқылы.

Жазылым тұрғысында студенттердің жазылым техникасын жақсарту, орфографияның негізгі ережелерін меңгерту; сөйлемдерді дұрыс құру, қарапайым мәтін құрастыру іскерлігін қалыптастыру жұмыстары жүргізіледі.

2. Проблемалық сипаттағы материалдар негізінде монологтық (диалог) сөйлеу дағдысын қалыптастыру. Студент мәтінді бірінші жақтан баяндайды. Бұл кезеңде тәжірибеде ақпаратты жеткізудің графикалық тәсілдері жиі қолданылады:

- концептуалды,
- мағыналық тәсілдер,
- Венн диаграммасы.

Мәтін соңындағы жұмыс кезеңі мәтінге түсініктеме беру, ондағы мамандыққа қатысты терминдерді күнделікті қарым-қатынас кезінде, болашақта, қызмет барысында еркін қолдану үшін жасалынады. Тіл үйренушінің мәтінді қаншалықты меңгергендігі түрлі тапсырма, проблемалық тақырып, пікірсайыс арқылы жүзеге асады.

Мамандыққа қатысты терминдерді меңгерту жолдары толықтырылып, өзгертіліп отыруы мүмкін. Ол аудиторияға, сабақтың мақсатына байланысты жүзеге асып отырады.

«Арнайы кәсіби қазақ тілін оқыту мазмұны когнитивтік–коммуникативтік қағидаларға сай анықталады. Сондай ақ мұндай бағыттағы ізденістер оқу процесін, оқу бағдарламаларын жоспарлап, оларды жасауды жеңілдеткен болар еді, әр оқытудың әдістемесін дамытуда ықпал етер еді деп ойлаймыз.

Сонымен, бүгінгі студент – ертеңгі маман ретінде жоғарғы білімді, оқу орнынан білікті, жаңа технологияны, ағылшын тілін меңгерген жаңашыл тұлға ғана емес, мемлекеттік тілді жақсы, кәсіби қазақ тілін жетік меңгерген тұлға болып шығуы керек.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Оразбаева Ф. Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі. – Алматы, 2000. – 208 б.

2. Алдамбергенова Г.Т. Кәсіптік мектептердің орыс бөлімі оқушыларының қазақша сөйлеу тілін құрылысшы мамандығына сәйкес мәтіндер арқылы дамыту: Пед.ғыл.канд. ... дисс. – Алматы, 2002. -161б.

3. Жақсылықова К. Мәтінмен жұмысты ұйымдастыру // Қазақ тілі мен әдебиеті. – 1999. – № 5.

4. Шаханова Р.А. Қазақ тілін оқытуда мәтіндердің жалпы сипаттамасы // Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің хабаршысы. Филология сериясы. – 2004. – № 8.

5. Шаханова Р.Ә. Техникалық жоғары оқу орындарының орыс бөлімдерінде қазақ тілін мамандыққа қатысты оқытудың ғылыми -әдістемелік негіздері: Пед.ғыл.док. ... дисс. –Алматы, 2002. -327б.

Аширова Анар Тишибаевна

Инновационные методы обучения казахского языка

В статье рекомендуется актуальные проблемы методы профессионального языка. Известно, что в методике обучения языку вместе со структурной грамматикой применяются и методы, повышающие интерес обучающегося. И в правду обучение языку не ограничивается только пояснением грамматической структуры языка. Мировой практикой обучения языку доказано, что особенно в обучении устной разговорной речи эффективно давать слова и словосочетания, применяющиеся в разговорной речи, и пояснять их употребление в качестве примеров. Поэтому в обучении казахскому языку есть необходимость в определении подобных методов и применении их в процессе обучения.

A.Ashyrova

Innovative methods of teaching Kazakh language

The article recommended methods of topical issues of professional language. It is known that the method of language learning, together with the structural grammar and apply methods that increase student interest. And in truth language learning is not limited to an explanation of the grammatical structure of the language. World language learning practice proved that, especially in teaching oral conversation effectively giving words and phrases that apply in everyday speech, and explain their use as examples. Therefore, learning the Kazakh language has a need to identify such methods and apply them in the learning process.